

2. Το Κάστρο της Πάτρας 1833. Σχεδιάστηκε από τον Χάνσεν κατά το ταξίδι του απ' την Κέρκυρα στην Αθήνα στις 31 Ιουλίου. Τετράδιο σχεδίων 49. Μολύβι. 8x15 εκ. (ΑΚΤ).

3. Μεγάλο από την Αίγινα, απαύτιστο. Χτισμένο πιθανότατα στην εποχή του Καποδιστρίου. Τετράδιο σχεδίων 54. 12x21 εκ. (ΑΚΤ).

1. Προσωπογραφία του Χριστιανού Χάνσεν, ψηφιαγμένη από τον Θεόφιλο Χάνσεν στην Αθήνα, το 1844. Κοπεγχάγη, Βασιλική Βιβλιοθήκη, Υδατογραφία 11, 6x9 εκ.

Τα ελληνικά τετράδια σχεδίων του αρχιτέκτονα Χριστιανού Χάνσεν

Ο Δανός αρχιτέκτονας Χριστιανός Χάνσεν (1803-1883) έζησε και εργάστηκε στην Αθήνα για δέκα επτά χρόνια από το 1833 ως το 1850. Στο διάστημα αυτό χρησιμοποιήθηκε από την Ελληνική Αυλή (εικ. 1).

Ο Χριστιανός Χάνσεν γεννήθηκε στην Κοπεγχάγη, γιός του Ράσμους Χάνσεν (1774-1824), ενός Νορβηγού υπαλλήλου πυρασφαλιστικής εταιρείας, και της Ζοφίας Ελισάβετ Γιένσεν. Η οικογένεια Χάνσεν είχε πέντε παιδιά, από τα οποία ο Πέτρος έπαιζε βιολί στο βασιλικό παρεκκλήσι και ο Θεόφιλος (1813-1891), μικρότερος αδελφός του Χριστιανού έγινε κι αυτός αρχιτέκτονας. Στο Θεόφιλο οφείλονται αρκετά κτίρια της Αθήνας.

Ο Χριστιανός Χάνσεν έγινε δεκτός στην Ακαδημία Καλών Τεχνών της Κοπεγχάγης το 1816 και μαθήτευσε κοντά στον καθηγητή G.F. Hetsch. Όταν αποφοίτησε, δύολεψε αρχικά διδάσκοντας σχέδιο σε ιδιωτικά σχολεία και αργότερα, το 1825-31 έγινε θεοφόρος στη Σχολή Αρχιτεκτονικής. Το 1829 του απονεμήθηκε το Μεγάλο Χρυσό Μετάλλιο και δύο χρόνια αργότερα το χορηγήθηκε, από την Ακαδημία, υποτροφία για ταξίδια στο εξωτερικό. Σχεδιάζοντας να επισκεφθεί τη Γερμανία, την Ιταλία και τη Γαλλία έμεινα για λίγο στο Μόναχο και έφτασε στη Ρώμη παραμονή Χριστουγέννων του 1831. Μετά από δύο χρόνια σπουδές στην Ιταλική πρωτεύουσα, έφυγε για τη Νότια Ιταλία και Σικελία, όπου επισκέφθηκε τους αρχαιούς ελληνικούς χώρους. Το καλοκαίρι του 1833 αποφασίζει να ταξιδέψει στην Ελλάδα. Αρχικά σκόπευε να μείνει μόνο ένα-δύο μήνες, αλλά η εντατική απασχόληση του με σπουδές του και η συμμετοχή του στο χτίσιμο της Αθήνας, μαζί με άλλους αρχιτέκτονες, τον κρατούν για δεκαπέντε συνεχή χρόνια στην Ελλάδα. Μόλις το 1848 κατέφερνε να επισκεφθεί για λίγο τη Δανία.

Ως αρχιτέκτονας στην Αθήνα αποδεικνύεται ιδιαίτερα προκισμένος και δραστήριος. Ξετίθει το Νομιματοκοπείο (1835) και συμμετέχει στις εργασίες αναστήλωσης της Ακρόπολης ανάμεσα στις οποίες περιλαμβάνεται και η ανάρρωση του ναού της Απτέρου Νίκης (1835-1837). Στ' αυτόν οφείλονται ακόμα τα κτίρια της Καθολικής εκκλησίας του αγίου Παύλου, Πειραιά (1836), τα κτίρια του Πανεπιστημίου Αθηνών (1839), της Αγγλικανικής εκκλησίας (1840) καθώς και πολλές αδόλογες ιδιωτικές κατοικίες κ.ά. Στα ξτίσει λιμενικά κτίρια στα Καλαμάκια και, από το 1850 οπότε φέυγει από την Ελλάδα, προσλαμβάνεται από το Αυστριακό Αποτοποίο Λούδι για να χτίσει το ναυπηγείο της Θεργούπολης. Εκεί το 1857 παντρεύεται με τη Θερέσια Verbiz και την ίδια χρονία επιστρέφει στην Κοπεγχάγη, όπου διορίζεται καθηγητής στην Ακαδημία Καλών Τεχνών και θαυμιλικός επιθεωρητής κτιρίων. Στην Κοπεγχάγη ξετίθει το Κοινοτικό νοσοκομείο (1859), το Αστεροσκοπείο (1859) και το Ζωολογικό Μουσείο (1863). Παραλίπεται ανελάσθε την αναστήλωση πολλών κτιρίων. Ο Χριστιανός Χάνσεν πέθανε στη Βιέννη, στις 2 Μαΐου 1883, όπου είχε πάσιε να επισκεφθεί τον αδελφό του.

Στη θιβιλοθήκη την Ακαδημία Καλών Τεχνών στην Κοπεγχάγη, όπου αρχειοθετήθηκαν τα σχέδια του Χριστιανού Χάνσεν μετά την θανάτου του, φυλάγονται πάνω από 300 σχέδια, υδατογραφίες, σκίτσα κ.λπ., από τις

σπουδές του στην Ελλάδα, κυρίως από αρχαία μνημεία και αρχιτεκτονική. Στη θιβιλοθήκη βρίσκονται ακόμα δέκα μικρά τετράδια σχεδίων γεμάτα με ιχνογραφήματα από την παραμονή του στην Ελλάδα. Τα πιο πολλά έγιναν κατά τα πρώτα χρόνια της «ελληνικής περιόδου» του Χάνσεν, δηλαδή, στη δεκαετία του 1830, για αυτό παρουσιάζουν εξαιρετικό ενδιαφέρον ας ντοκούνεται ποτογραφίας, αρχαιολογίας, αρχιτεκτονικής, κ.λπ., των πρώτων χρόνων της Βασιλείας του Θόβα. Στη μελέτη αυτή παρουσιάζονται μερικά από αυτά τα σχέδια για πρώτη φορά, οντικά, με δέθματα από τις ανασκαφικές και αναστηλωτικές εργασίες στην Ακρόπολη, έχουν ήδη καταλογογραφηθεί και δημοσιεύεται στα «Analepta Roma», (τόμος X, 1982).

Στη Βασιλική Βιβλιοθήκη της Κοπεγχάγης υπάρχουν γράμματα που εστέλλει ο Χάνσεν στην οικογένειά του από την Αθήνα. Δεν είναι πάρα πολλά και όπως παραβρέθηκαν από σπάσματά τους στη μελέτη αναφέρουμε και την ημερομηνία.

Άφιξη στην Ελλάδα

Ο Χριστιανός Χάνσεν αρχίζει το ταξίδι του για την Αθήνα τον Ιούλιο του 1833. Το δρομολόγιο του είναι από τη Νάπολη στην Κέρκυρα, μέσω Λέσβου και Ορατράντο. Στην Κέρκυρα συναντίεται, μετά από συνεννόηση, με τον Γερμανό γύλιππη Φερδινάνδο Πετρίκη (F. Petrich) (1798-1872) και συνεχίζουν μαζί με πλοϊκή στην Πάρινα. Από εκεί κατεβαίνουν στην Κύρινθο, το «Άργος», το Ναύπλιο. Ο Χάνσεν πηγαίνει έπιπλως στην Επίδαυρο και με πλοϊκή στην Αίγινα. Τέλος Αυγούστου φτάνει στον Πειραιά.

Τα πρώτα του ελληνικά σχέδια έχουν θέματα από αυτά τα ταξίδια, που κράτησε ένα μήνα. Ανάμεσα τους ένα σχέδιο δίνει μια απόψη της Πάτρας και τιτλοφορείται «Το φρούριο των Πατρών». Στις 31 Ιουλίου του 33». Σε πρόταση επίπεδο βλέπει κανείς τα απλά σπίτια της πόλης και στο βάθος το μεγάλο κάστρο της Βενετικής και της Τουρκικής περιόδου. Η Πάτρα από το 1770 ως το 1821 ήταν η κυριότερη πόλη της Ελλάδας, αλλά κατά την εξέγερση του 1821 κάπει από τους Τούρκους. Η σημερινή πόλη σχεδιάστηκε και ξαναχτίστηκε σε ορθογώνια ρυμοτοία την εποχή την Καποδιστρίου (εικ. 2).

Μερικά σχέδια διέχουν το «Άργος», όπου ο Χάνσεν και ο Πέτρρις έμειναν σε ένα Αυγούστου του 1833. Ένα από αυτά, το πιο ενδιαφέρον, εικονίζει ένα δρόμο της πόλης με ένα σπίτι και μια βυζαντινή εκκλησία, κατεδαφισμένη σημερινά. Το «Άργος» καταστράφηκε εντελώς από τον Ιμπραήμ πασά

και ξαναχτίστηκε κι αυτό στα χρόνια του Καποδιστρίου.

Στην Αίγινα έμεινε ο Χάνσεν μερικές μέρες. Περπάτησε το νησί, επισκέφθηκε τους αρχαίους ναούς και έκανε μερικά σχέδια στο τοπικό μουσείο. Ένα μικρό σχέδιο παρουσιάζει μια μεγάλη ιδιωτική κατοικία στην Αίγινα, χτισμένη, πιθανώς, στην Καποδιστριακή περίοδο (εικ. 3). Δεν έρουμε σε ποια οικογένεια ανήκε το σπίτι, αλλά το σχέδιο φανερώνει πόλεμο προεχτικά μελετώντας ο Χάνσεν τη σύγχρονή του Ελληνική αρχιτεκτονική και το γενικότερο ύφος της, στοιχεία που τον ενέπνευσαν στα διάφορα τα σχέδια για χτίσιμα στην Ελλάδα, όπως για το Νομιματοκοπείο που χτίστηκε το 1835 στην πλατεία Κλαυθμώνος και έχει σήμερα κατεδαφιστεί.

«Αλλά σχέδιο από την Αίγινα, καμώμενα κατά τη διάρκεια άλλων επισκέψεων του στο νησί, δείχνουν μια άποψη του λιμανιού μ' ερείπια μιας τετράγωνης έπαλξης και ιστιοφόρα στην προκυμαία. Άλλο ακίτο εικονίζει μοναστήρι και σχολάδιστε απλά «Μοναστήρι - Αίγινα». Ποιοι ακριβώς είναι, δεν μπόρεσα να αναγνωρίσω αφού το νησί έχει πολλά θυελλινά μνημεία (εικ. 4.5).

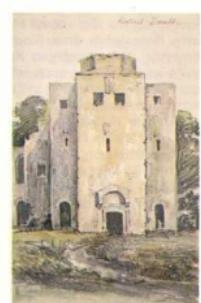
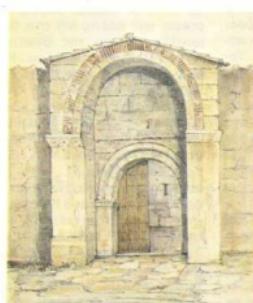
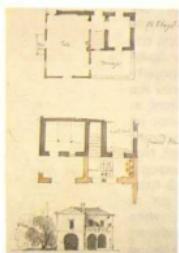
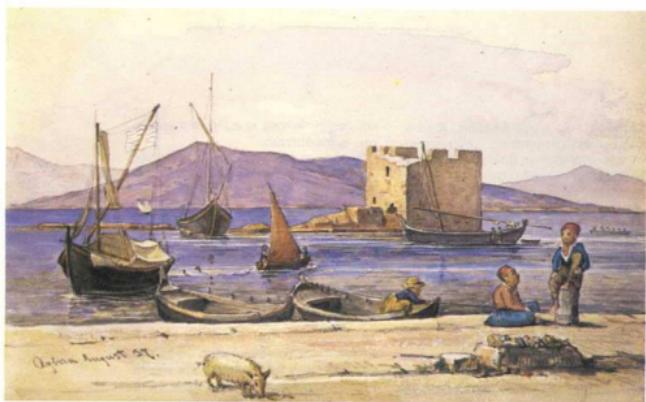
Η πρώτη εντύπωση του Χάνσεν από την Ελλάδα έχει αποτυπωθεί σε γράμμα, που προσφέρεται ξαναθρέπτει στη Βασιλική Βιβλιοθήκη (Add. 257, 20), σταλμένο στο Δανό γύλιππη, καθηγητή H.E. Freund στις 5 Σεπτεμβρίου του 1833, μερικές μέρες μετά την Φερεύτη: «... Η Ελλάδα είναι πανέμορφη! παραβρέθηκε στην Κέρκυρα, μέσω Λέσβου και Ορατράντο. Από εκεί κατεβαίνουν στην Κύρινθο, το «Άργος», το Ναύπλιο. Ο Χάνσεν πηγαίνει έπιπλως στην Επίδαυρο και με πλοϊκή στην Αίγινα. Τέλος Αυγούστου φτάνει στον Πειραιά.

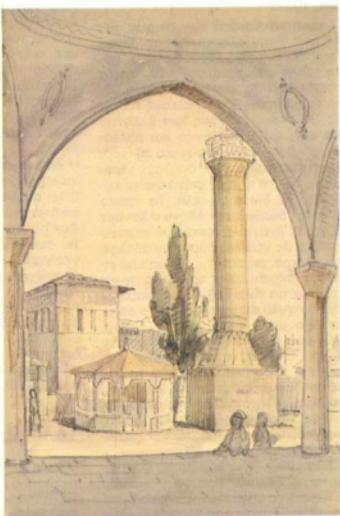
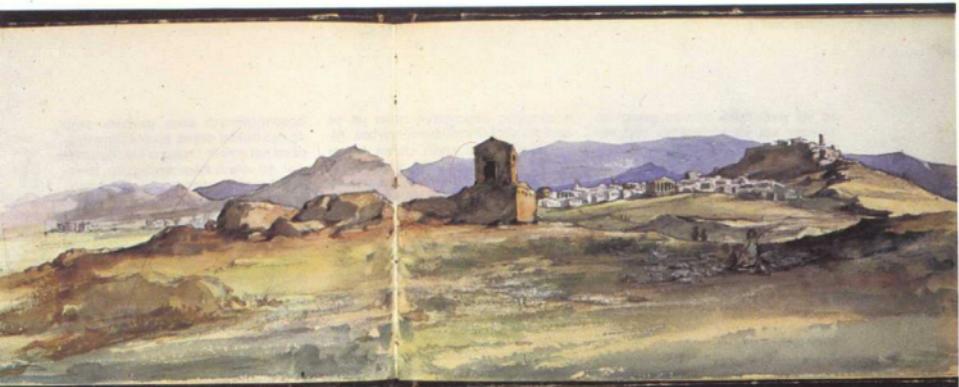
Τα πρώτα του ελληνικά σχέδια έχουν θέματα από αυτά τα ταξίδια, που κράτησε ένα μήνα. Ανάμεσα τους ένα σχέδιο δίνει μια απόψη της Πάτρας και τιτλοφορείται «Το φρούριο των Πατρών». Σε πρόταση επίπεδο βλέπει κανείς τα απλά σπίτια της πόλης και στο βάθος το μεγάλο κάστρο της Βενετικής και της Τουρκικής περιόδου. Η Πάτρα από το 1770 ως το 1821 ήταν η κυριότερη πόλη της Ελλάδας, αλλά κατά την εξέγερση του 1821 κάπει από τους Τούρκους. Η σημερινή πόλη σχεδιάστηκε και ξαναχτίστηκε σε ορθογώνια ρυμοτοία την εποχή την Καποδιστρίου (εικ. 2).

Μερικά σχέδια διέχουν το «Άργος», όπου ο Χάνσεν και ο Πέτρρις έμειναν σε ένα Αυγούστου του 1833. Ένα από αυτά, το πιο ενδιαφέρον, εικονίζει ένα δρόμο της πόλης με ένα σπίτι και μια βυζαντινή εκκλησία, κατεδαφισμένη σημερινά. Το «Άργος» καταστράφηκε εντελώς από τον Ιμπραήμ πασά

και ξαναχτίστηκε κι αυτό στα χρόνια του Καποδιστρίου.

Οι δύο τους συνεργάστηκαν και ταξίδιαν μαζί αρκετές φορές ως το 1845, οπότε ο Ρος έφυγε από την Ελλάδα. Επίσης, ο Γερμανός αρχιτέκτονας Edoardo Soudan μετέβη (1804-1860), ο αρχιχρύσας των δημοσίων κτιρίων της Αθήνας ως 1843, έμελ-

4. Άποψη του λιμανιού της Αίγινας, σχεδιασμένη τον Αύγουστο του 1837. Τετράδιο σχεδίων 55. Υδατογραφία 13x21 εκ. (ΑΚΤ).

5. Απούστια αυλή μοναστηρίου στην Αίγινα. Τετράδιο σχεδίων 51. Μολύβι, 17,5x10,5 εκ. (ΑΚΤ).

6. Άποψη της Αθήνας απ' τον Κεραμεικό, με το εκκλησάκι της Αγίας Τριάδας; Τετράδιο σχεδίων 53. Υδατογραφία 11,8x18,5 εκ., σε δυο σελίδες (ΑΚΤ).

7. Βοσκική στην Αθήνα, πιθανώς το Μοναστράκι (χτισμένη γύρω στον 10 αιώνα).

Τετράδιο σχεδίων 53. Υδατογραφία 11,8x18,5 εκ. (ΑΚΤ).

8. Σχέδιο του δωματικού προστούτου της Αθηνάς Αρχηγείτιδος, στη Ρωμαϊκή Αγορά της Αθήνας. Χτισμένο την εποχή του Αυγούστου. Τετράδιο σχεδίων 49. Μολύβι, 8,8x15 εκ. (ΑΚΤ).

9. Εισόδος του καθολικού στο Δαφνί. Τετράδιο σχεδίων 54. Υδατογραφία 12x21 εκ. (ΑΚΤ).

10a. Αποψή αθηναϊκού δρόμου, με τον Λυκαβηττό στο βάθος. Τετράδιο σχεδίων 48. 8,5x15,5 εκ. (ΑΚΤ).

10b. Δρόμος της Αθήνας, με το φοίνικα του παρεξιού στο βάθος. Τετράδιο σχεδίων 53. Μολύβι, 11,8x10,5 εκ. (ΑΚΤ).

11. «Η θέα απ' το παρθένο μου. Αθήνα, 1834» στο βάθος οι όγης Θεοδύμοι. Τετράδιο σχεδίων 51. Μολύβι 17,5x10,5 εκ. (ΑΚΤ).

12. Μικρό αθηναϊκό σπίτι με βεράντα. Τετράδιο σχεδίων 48. Μολύβι 8,5x15,5 εκ. (ΑΚΤ).

13. Σχέδιο με το απίτι του Σουηζού υπουργού, Βαρώνου Καρόλου Φου Χάντεσταυ, φτιαγμένο το 1837 από τον Χάντεν. Τετράδιο σχεδίων 55. Υδατογραφία. 13x21 εκ. (ΑΚΤ).

14. Αποτυπωμένες διαζυγιτινού παραθυρού, ναού κοντά στο Μαρκόπούλο. Τετράδιο σχεδίων 52. Υδατογραφία 11,5x18,5 εκ. (ΑΚΤ).

15. Σχέδιο με τον τίτλο «Σπίτι αυλή μοναστηρίου στην Πεντέλη». Τετράδιο σχεδίων 51. 17,5x10,5 εκ. (ΑΚΤ).

16. Πηγή στην Καισαριανή. Τετράδιο σχεδίων 51. Υδατογραφία. 17,5x10,5 εκ. (ΑΚΤ).

17. Εισόδος της μονής του Αη Γεών του Κυνηγού στον Υμηττό. Τετράδιο σχεδίων 56. Υδατογραφία 13x21 εκ. (ΑΚΤ).

18. «Το μοναστήρι της Δαυλίδας» εισόδος. Τετράδιο σχεδίων 52. Υδατογραφία 11,5x18,5 εκ. (ΑΚΤ).

λε να γίνει πολύ στενός φίλος του Χάνεν και να αναλάδουν από κοινού αρκετά σχέδια και έργα (εικ. 6).

Σχέδια από την Αθήνα

Πολλά από τα σκίτσα των τετραδίων αναπαριστούν τοπογραφικές απόψεις της Αθήνας, σπίτια, μνημεία εκκλησίες και αρχαιολογικά αντικείμενα - τα πιο πολλά ανήκουν στη δεκαετία του 1830. Μια υδατογραφία δείχνει απόψη της πόλης από τα δυτικά και, απόμακρα, το δράχο της Ακρόπολης. Το εκκλησάκι στο πρώτο επίπεδο ίσως είναι η Αγία Τριάδα στον Κεραμεικό, που δεν οώθηκε πια. Βιζαντίνες εκκλησίες, εκκλησάκια, ή ερείπια εκκλησιών είναι το θέμα πολλών άλλων σκίτσων. Που μόνας είναι εξαιρετικό δυσκολό να ταυτιστούν. Πολλές ήταν σε κακή κατάσταση ήδη την εποχή του 'Οθωνα, ενώ οι περισσότερες εξαφανίστηκαν κατά το 19ο αιώνα. Για παρόρετημα, η εκκλησία που παριστάνεται σε μια ωραία υδατογραφία, μπορεί να βρίσκεται στο βάθος της Αθήνας σ' ένα φαίνεται, στο βάθος, ο φοίνικας στη γειτονία του παζαριού. Τα σχέδια δίνουν μια εντυπωσιακή απόδοση της αρχιτεκτονικής πρωτεύουσας (εικ. 10a, b).

Η αρχιτεκτονική και ο ρυθμός των βιζαντίνων ναών και μοναστηριών κίνησαν ιδιαίτερα το ενδιαφέρον του Χριστιανού Χάνεν, σε όλο το διάστημα της παραμονής του στην Αθήνα. Αργότερα, όταν έτικε το ναυπηγείο στην Τερέγχητα και το Κοινοτικό Νοσοκομείο στην Κοπεγχάγη, άντλησε έμπνευση για αυτά τα έργα από τους βιζαντίνους ναούς της Ελλάδας. Στις δεκαετίες του 1830 και 1840 οι Ευρωπαίοι αρχιτεκτόνες αγνοούσαν τη βιζαντίνη εκκλησιαστική αρχιτεκτονική, αλλά οι καλλιτέχνες που επισκέπτονταν την Ελλάδα συχνά έβεργαν το βαθύ βαυμασμό τους για αυτήν μέσα στα σχέδια, την αληθηγραφία και τα μεροληπτικά τους. Συγχρόνως δέχενταν να ενδιαφέρονται ζωρά και να ανησυχούν για την κακή κατάσταση και τη συντήρηση των μνημείων (εικ. 9). Σε μια έκθεση, στο περιοδικό Dansk Kunstblad (II, 10, 1837) ο Χριστιανός Χάνεν περιγράφει τη δραστηριότητα για το κτίσμα της νέας πρωτεύουσας της Ελλάδας και τις τεράτες δυσκολίες που οφείλονται στην έλειψη χρημάτων, την απουσία τεχνιτών και την ταραγμένη πολιτική κατάσταση ... θα ήταν αδύντως να περιγράψω την πρώτη εντύπωση που μου δημιούργησε, σαν έφεσα, αυτή

η εντελώς ρημαγμένη πόλη με τα ερείπια να ξεπετάγονται παντού. Άλλα μόνο σπίτια είχαν στέγη και οι δρόμοι χάνονταν στα χαλάσματα, αφού τα πάντα είχαν σωριστεί σε απότομες σύγχυση... λογαριάζοντας τις φοβερές αντιδρόσεις είναι να θαυμάζει κανείς, πόσο κιόλας έχει προχωρήσει η ανοικοδόμηση και η Αθήνα, όπως και άλλες ελληνικές πόλεις, θα γίνει πολύ όμορφη με τον καιρό, αν ανοικοδομηθεί σύμφωνα με τα κατάλληλα σχέδια...»¹⁰ Παραβεβούμε εδώ μερικά παραδείγματα δρόμων της Αθήνας σ' ένα φαίνεται, στο βάθος, ο φοίνικας στη γειτονία του παζαριού. Τα σχέδια δίνουν μια εντυπωσιακή απόδοση της αρχιτεκτονικής απόδοσης στη γειτονία (εικ. 10a, b).

Η κακή κατάσταση των σπιτιών της Αθήνας ήταν ολοφάνερη σε διάσους τους έννοις που έρχονταν στην πόλη. Στην πρωτεύουσα, στις αρχές της δεκαετίας του 1830, ζύδων μόνο γύρω στους 600 κάτοικους και έναν από τους στόχους των Ελλήνων και έννοιαν αρχιτεκτόνων και πολεοδόμων ήταν να φτιάξουν μια συγχρόνη πρωτεύουσα με ομαλούς δρόμους, υστάτα σπίτια, χτίρια για το εστιόριο, τη διοικηση, κτλ. Τα πρώτα κύρια πούρθε στην Αθήνα ο Χάνεν έζησε σ' ένα από τα σπίτια που το περιγράφει σε γράμμα προς τον θεοφόρο του Πέτρο, ας είπε: «...Η ζωή εδώ είναι παναρκάδι, ιδίως τα νοίκια αν και τα δωμάτια είναι άθλια... Νοίκιασμα με έναν Άγγλο έμπορο ένα μικρό σπίτι, με δυο μικρά δωμάτια και κουζίνα, που μας κοστίζει εννέα spesies το μήνα. Επρέπε να αγοράσουμε έπιτλα και κουζίνα, αφού όλα τα δωμάτια που ικανιδώνται χωρίς επίπλωση κακιμα... Παραγγέλματα οκώνα και μια θερμάστρα, γιατί μερικές φορές αναγκάζουμε να περπάτημε σε περιοστήρι μέρα για να ζεσταίσμασταν...»¹¹ Οι σχέδιοι στο σημειωματάριο δείχνει πράγματι, τη θέα από το αυτό προς το Λυκαβηττό και συνοδεύεται από το αγόριο «Θέα προς το παράθυρό μου στην Αθήνα 1834». (εικ. 11). Βλέπεται κανείς απλά σπίτια και στο βάθος το είδος των σπιτιών που χτίστηκαν στην Θεοφάνεια περιόδο: ένα δίπτυχο κτίριο, Ελληνικού κλασικού ρυθμού, χαρακτηριστικού στην Αθήνα του 19ου αιώνα. Στ' αριστερά φαίνεται μια βιζαντίνη εκκλησία, ίσως οι Αγίοι Θεοδόσιοι, στην ίδια περιοχή που ο Χάνεν έκτισε το Πανεπιστήμιο μερικά χρόνια αργότερα.

Κάποιο άλλο μικρό σχέδιο δείχνει ένα από ελληνικό σπίτι με μια έξι-ντινη βεράντα στην πρόσοψη, τυπική κατοικία της εποχής (εικ. 12) Αυτά τα σπίτια συχνά χτίζονταν με ευελιξία υλικά και ο Χάνεν γράφει για αυτά σε ένα γράμμα του στον Πέτρο Χάνεν: «... Εδώ στην Αθήνα η οικοδομική

δραστηριότητα είναι μεγάλη, αλλά τα πιο πολλά σπίτια είναι κακοφτιαγμένα και καθώς υπάρχει έλλειψη στέγης, τα νοίκια είναι παναρκάδια: τα κεραμίδια είναι τόσο προχειριστιαγμένα, ώστε αν δρέσει δυνατά τη νύχτα, πρέπει κανείς να πάει στο κρεβάτι του με ομπρέλα. Ένα δράδυ, πριν δυο-τρεις δρόμωδες είχε, όπως λέγανε, την πιο φοβερή καταγίδα με αποτέλεσμα τα νερά της δρόσης να δημιουργήσουν χειμάρρους στους δρόμους, με μαύρα μέσα στα σπίτια και να γκρεμίσουν με την ορμή τους 4-5 απ αυτά, στις χαμηλότερες συνιοίκιες της πόλης...» (Οκτώβριος 1835).

Από τα λεγόμενα του Χάνεν έξρουμε, πώς οι αυτόν οφείλονται αρκετές ιδιαίτερες κατοικίες της Αθήνας, αλλά δυστυχώς αγνοούμε ποιές. Στα τετράδια των σχεδίων υπάρχουν μερικές νύξεις όπως ένα σχέδιο με το σχόλιο «Προσθήκη στο σπίτι του Σουπιδού υπουργού (Βαρώνου V. Heidenstams) στην Αθήνα, Ιούνιος 1837» (εικ. 13) Είναι πιθανόν, να ανέλαβε ο Χάνεν αρκετές τετοίες δουλειές.

Η ζωή στην Αθήνα ήταν πολύ επαρχιακή εκείνο τον καιρό και ο Χάνεν δίνει σε γράμμα του μια ολόδωντην εικόνα της ... «... Ζω εδώ σαν ερμήτης. Δεν υπάρχουν εδώ ούτε θέατρα, ούτε συναυλίες, ούτε καλλιτέχνες ή γκαλερί ζωγράφων, με λίγα λόγια, δύο έρχεται κανείς από τη Νάπολη νοιώθει σα νεκρός στο τάρο. Αν και αυτή η μεραχούλη πρέμια ταιριάζει με τον χαρακτήρα μου, σχεδόν θα ευχόμουν να ζήωα εδώ δόλη μου τη ζωή, μόνο και μόνο για να μπωρώ πάντοτε να αντικρύξω τα ερείπια αυτών των έσοχων ναούν...» (24.12.1835).

Τα περίχωρα της Αθήνας

Ο Χριστιανός Χάνεν πήγαινε συχνά εκδρομές έξω από την Αθήνα για να επισκεφθεί βουνά, χωριά, βιζαντίνες εκκλησίες, μοναστήρια κλπ. για να κάνει αρχαιολογική έρευνα, ή για να κυνηγήσει με τον λουδοβίκο Ρος. Συχνά σταματούσε την πορεία του για να φτάσει μόρφωση σκίτσα στα τετράδιά του. Επάν έγιναν τα σχέδια μιας βιζαντίνης εκκλησίας κοντά στο Μαρκόπουλο, στην περιοχή του Υμηττού. Κάποιο άλλο σχέδιο αποδίδει σε νερομονάγια. Λεπτομερέστερας του παραμύτιου ενός ναού, άγνωστο ποιού αρκεβίτη. Όπως σημειώσαμε προηγουμένως, ο Χάνεν ενδιαφέροταν πολι για τη βιζαντίνη αρχιτεκτονική και τους τύπους της και συχνά σχεδίαζε τετοίες λεπτομέρειες, ενδεικτικές των κατασκευαστικών μεθόδων και των τύπων (εικ. 14, 15). Αρκετά σκίτσα προέβαλλαν από μια επίσκεψη στο μοναστήρι της Καισαριανής στον Υμηττό. Μια υδατογρα-

19. Η μονή του Αγίου Σπυρίδωνα στον Πειραιά, κατεδαφισμένη σήμερα. Τετράδιο σχεδίων 31.

Μολύβι. 17,5x10,5 εκ. (ΑΚΤ).
20. Αποψή Τούρκικου τζαμού με μιναρέ και πηγάδι. Από τη Χαλκίδα 1837. Τετράδιο σχεδίων 57. Υδατογραφία. 12,5x20,5 εκ. (ΑΚΤ).

φία δείχνει την περίφυτη πηγή. Υπάρχει μεγάλος αριθμός σχεδίων του καθολικού του μοναστηρίου του 11ου αιώνα, συνοπτικά σκίτα δίνουν μια εικόνα των τοιχογραφιών του 18ου αιώνα, ενώ έναν όλως σχέδιο παρουσιάζει το εωτερικό τούρκικου τζαμού στην Καισαριανή (εικ. 16). Από τον βυζαντινό ναό του Αγίου Ιωάννη της Κυνηγάς, του 12ου αιώνα, προέρχονται τουλάχιστον οκτώ σχέδια. Αυτό που παρουσιάζουμε εδώ δείχνει την όμορφη είσοδο του μοναστηρίου, που ιδρύθηκε από την οικογένεια των φιλόσωφων «Κυνήγων» κοντά στην Αγία Παρασκευή, στον Υμηττό (εικ. 17). Μια άλλη πολύ ενδιαφέρουσα υδατογραφία παριστάνει το μοναστήρι στη Δαυλίδα, κοντά στους Δελφούς. Ο Χάνσεν σχεδίασε πολλές λεπτομέρειες της μονής: ιδιάτερα εντυπωσιακή είναι μια υδατογραφία με θέμα τη θεράπευτη είσοδο στο μοναστήρι της Ιερουσαλήμ. Η είσοδος αυτή θέλει προς τα δυτικά και πλαισιωνεται από δύο πύργους, τον ένα με σαιωνικό (εικ. 18).

Πειραιάς

Ο Πειραιάς στα χρόνια του 'Οθωνα δεν ήταν πάρα μια χώραση σπιτιά, αλλά ως το τέλος του 19ου αιώνα έγινε το πιο σπουδαίο πολεούχο και εμπορικό λιμάνι της Ελλάδας — μέχρι τότε τη Σύρου, ήταν το ναυτιλιακό και εμπορικό κέντρο. Ο Σταυρός Κλεάνθης και ο Εδουάρδος Σαουμπέρτ επισήμασαν το 1834 πολεοδομικό σχέδιο του Πειραιά που τροποποιήθηκε από τον Γερμανό αρχιτέκτονα Λεο von Klenze για να χρησιμοποιηθεί αργότερα με τα σημερινή ορθογώνια διάταξη της πόλης. «Εν από τα πρώτα μνημεώθηκα που ανεγέρθηκαν σ' αυτήν ήταν η Καθολική εκκλησία του Αγίου Παύλου, που έχτισε ο Χάνσεν το 1836 με πρωτοβουλία του Αυστριακού υπουργού Αντόν Πρόκες-Οστεν (εικ. 19a).

Στα αρχεία του Χάνσεν περιλαμβάνεται ένα ακίτο του μοναστηρίου του Αγίου Σπυρίδωνα, που παριστάνει την είσοδο που έχει κατεδαφιστεί, δημιουργημένη στη Βορειοανατολική περιοχή του Πειραιά (εικ. 19). Άλλο σχέδιο δείχνει το πρωτόγονο λιμάνι, όπου τραβώνταν τις βάρκες στην ακτή, αφού οι επιβάτες τους πούσθωνταν με τα ατμόπλοια στον Πειραιά είχαν θυεί στην Έρη. Ο Χάνσεν γράφει ούτε ένα γράμμα του για τον Πειραιά: «Πολλά απότια έχουν χτιστεί στον Πειραιά και πιστεύων πως πολύ σύντομα θα γίνει σημαντική πόλη. Η κυβερνήση έχτισε δύο μεγάλα εμπορικά καταστήματα και τώρα αρχίζουν να κατασκευάζονται προβλήτες: τα υδραγωγεία θα μπορούν πια να χρησιμοποιηθούν... Ο δρόμος θα επισκευαστεί κι έτσι η μιλιά καί θα μεταφέρονται εδώ ευκολότερα...» (25.3.1835).

Χαλκίδα

Ένα από τα τετράδια σχεδίων του Χριστιανού Χάνσεν (αριθ. 57), που σύμφωνα με τις σημειώσεις του το χρησιμοποίησε όταν επισκέφθηκε τη Χαλκίδα της Εύβοιας, το Μάιο του 1838, περιέχει σκίτα και σχέδια από τουρκική αρχιτεκτονική, όπως απίτια, τζαμιά, μιναρέδες, πηγάδια, πολλές λεπτομέρειες από αυτά, καθώς και μορφές με τουρκικές ενδυναμίες. Για αυτό υποθέτων, πως τα δύο σχέδια με μολδή και νερομορφή που παρουσιάζονται εδώ είναι από τη Χαλκίδα (εικ. 20). Η πόλη, γεμάτη από τζαμά, ήταν πολύ γραφική, καθώς είχε διατηρήσει τα περισσότερα δείγματα τούρκικης αρχιτεκτονικής σε όλη την Ελλάδα. Μια υδατογραφία του Χάνσεν απεικονίζει την αυλή τζαμού, με πηγάδι και ένα μιναρέ που προσέλει πίσω από το ξεστοσούλι. Μια άλλη αναπαριστά όμορφη τούρκικο σπίτι με λεπτοδιαδειγμένη διακόσμηση στην οροφή και ανατολίτικες τοιχοτοιχίες θάγινε κι αυτή, σίγουρα, στη Χαλκίδα (εικ. 21).

Είναι φανερό, πως η τούρκικη αρχιτεκτονική στην Ελλάδα ενδιέφερε τον Χριστιανό Χάνσεν, αν και ποτέ δε χρησιμοποίησε άμεσα τον ανατολίτικο αυτό ρυθμό στα σπίτια που έχτισε. Πάντως, μερικά τούρκικα στοιχεία επιβώνουν στα σχέδιά του για φάρους. Μια υδατογραφία στην Κοπεγχάγη, δείχνει ένα παρόμιο σχέδιο για κάποιο φάρο στην Πάτρα, με ημερομηνία 25 Ιουνίου 1838, χρονία που ο Χάνσεν επισκέφθηκε τη Χαλκίδα: το σχέδιο δείχνει καθαρά την πηγή έμπνευσης του αρχιτέκτονα.

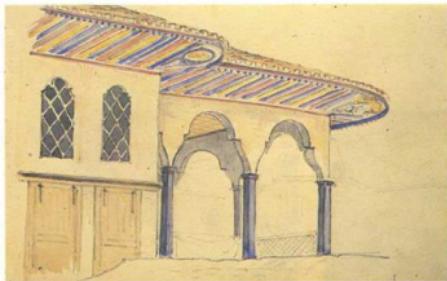
Ταξιδεύοντας στα Ελληνικά νησιά

Δυστυχώς δεν εχουμε χραπτές πληροφορίες απ' τον ίδιο το Χάνσεν για τα ταξίδια του στα νησιά του Αιγαίου. Άλλα τα τετράδια των σχεδίων του μαρτυρούν τέτοια ταξίδια και περιέχουν ωραίατες σπουδές τοπικών, εκκλησιών και σπιτών των Κυκλαδών.

Στο τετράδιο σχεδίων του αριθ. 55 περιλαμβάνεται σειρά 18 σχεδίων από ταξίδιο του στην Κύθνο το Δεκέμβρη του 1836. Τα σχέδια δείχνουν, μεταξύ των άλλων, την Αγία Ειρήνη, ένα λουτρό στα Θερμά, τον Αγίο Γεώργιο, το Παλιό Κάστρο, τον Σωτήρα και σκίτα από την πόλη της Κύθνου. Η Κύθνος, ένα νησί 86 τετραγωνικών χιλιομέτρων, ήταν γνωστό για τα ιαματικά του λουτρά, που πάριαν νέρο από τις πηγές του Κάκκαβου και των Αναργύρων.

Στο διάτιτο του Λουδοβίκου Ρος *Reisen auf den griechischen Inseln*, δημοσιεύμενο το 1840, ένα ολόκληρο κεφάλαιο αφιερώνεται στα Θερμά της Κύθνου και στην επιλεκτή του συγγραφέα στην νησί αυτό, για μια θδομάδα το Δεκέμβρη του 1836, παρέ με τον Χάνσεν. Τα σχέδια στο τετράδιο του έγιναν με αυτήν την ευκαιρία.

Ένα σκίτο παρουσιάζει βραχώδες τοπίο και έναν μικρό κόλπο τριγυριόμενό με μακρόστενα σπίτια μ' επί-

21. Ζωγραφισμένο Τουρκικό σπίτι στη Χάλκιδα. Τετράδιο σχεδίων 57. Ακουαρέλλα. 12,5x20,5 εκ. (AKT).

22. Αποψη του κόλπου των Λουτρών στην Κύθνο. Τα μακρόστενα κτήρια είναι τα ιαματικά λουτρά. Τετράδιο σχεδίων 55. Υδατογραφία 13x21 εκ. (AKT).

πεδές στέγες, το σχέδιο τίτλοφορείται «Λουτρά στα Θερμά» τα σημειερινά Λουτρά στην ανατολική ακτή του νησού (εικ. 22). Ο Χάνσεν, σύμφωνα με τα λεγόμενά του, είχε δουλεύει τα σχέδια για ανακαίνιση των λουτρών (1835), αλλά για κάποιο λόγο, η όλη επιχείρηση δεν πραγματοποιήθηκε. Αντί για τον Χάνσεν ο αρχιτέκτονας Laurent έκπιε τα λουτρά, υλοποιώντας σχετική κυβερνητική απόφαση (Stauffert, Ephemeriden 1844, σ. 82).

Ενδιαφέρον σχέδιο με μολύβι και ψευδομονία απεικονίζει δωμάτιο στο σπίτι του Χ. Γενάρχη. Είναι ένας αρκετά μεγάλος χώρος με ζύλινη οροφή και κεντρικό κίονα. Το δάπεδο καλύπτεται από πλάκες και ολόκληρο το δωμάτιο είναι στολισμένο με πάτα, πίνακες και διακοσμητικά όπλα. Ένας άνδρας με στολή καθισμένος σε πάγκο διαβάζει σ' έναν άλλο άνδρα, όρθιο, που φορεί φέσι (εικ. 23).

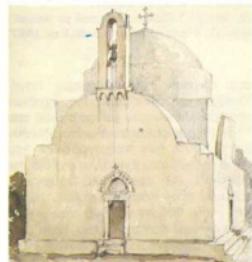
Ανάμεσα στα άλλα σχέδια, ένα δειχνεί δρόμο της πόλης με σπίτι και σκάλα, και δυο άλλα αναπατριστούν τις δέμαντινες εκκλησίες του Αγίου Γεωργίου και του Σωτήρα (εικ. 24,25).

Λίγα είναι τα σχέδια από την Τήνο, την Πάρο, τη Θήρα και τη Νάξο. Εδώ παρουσιάζεται ένα όμως το ίδιον το Ηλυνί της Χάνσεν και τα τούρκικα σπίτια με τα χαρακτηριστικά παραδύρα στο δρόφο (εικ. 27). Μερικά σχέδια προέρχονται από τη Θήρα, όπου ο Χάνσεν φαίνεται να μαγεύτηκε, από την ιδιαίτερη, καμαροσέπαστη αρχιτεκτονική του νησού (εικ. 28).

Η πρόθεση μου σ' αυτή τη παρουσίαση μερικών από τις εκαποντάδες σχεδίων του Χριστιανού Χάνσεν στα τετράδια σχεδίων του στην Κοπεγχάγη ήταν να προβληθούν τα σχέδια εκείνα που δεν παρουσιάσουν αρχαιολογικά αντικείμενα ή αρχαία μνημεία, που τόσο ενδιέφεραν τον Χάνσεν. Τα σχέδια, στα οποία αναφερθήκαμε, δείχνουν τις οπούδες του σε σύγχρονες του Ελληνικές πόλεις με τη βιζαντινή και νεότερη αρχιτεκτονική τους. Επράσσεται βαθειά από την αρχιτεκτονική αυτή, όπως αποδεικνύεται από τα χτίρια

23. Ο ναός του Αγίου Γεωργίου στην Κύθνο. 1836. Τετράδιο σχεδίων 55. Υδατογραφία. 13x21 εκ. (AKT).

24. Η Άγια Σωτήρα στα Θερμά, Κύθνος. Τετράδιο σχεδίων 55. Μολύβι. 13x21 εκ. (AKT).

που έχτισε στην Αθήνα (Αγγλικανική εκκλησία και Νομισματοκοπείο), στην Τερέβοτη (ναυπηγείο) και στην Κοπεγχάγη (Κοινωνικό νοσοκομείο και Αστεροσκοπείο). Τα σχέδιά του επίσης είναι καταγραφές τοπογραφικού και ιστορικού ενδιαφέροντος για τα δέκα πρώτα χρόνια της Βασιλείας του Όθωνα στην Ελλάδα. Πολλά από τα μνημεία που παρουσιάζουμε σ' αυτό το άρθρο και άλλα που απεικονίζονται στα τετράδια σχεδίων, έχουν τώρα χαθεί η συνέχιση της έρευνας και μελέτης αυτού του έργου του Χάνσεν θα μπορέσει ίνας να ταυτίσει τους τόπους και τα μνημεία που απανθαντίκησαν στα τετράδιά του. Τα Δανεζικά τετράδια σχεδίων μαζί με τα σχέδια άλλων Ευρωπαίων αρχιτεκτόνων και καλλιτεχνών, που αποτύπωναν τις εντυπώσεις τους από την Ελλάδα της δεκαετίας του 1830 σε σκίτσα, πίνακες και σχέδια, αποτελούν μια ανεκτιμήτη πηγή πληροφοριών για την Ελλάδα αυτής της εποχής.

Σημειώσεις

Θέλω να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στο Βασιλικό Δωριδάριον στην Αθήνα, που με ενθήρανε να δημοσιεύσω τα σχέδια και στο προσωπικό της βιβλιοθήκη της Βασιλικής Ακαδημίας Καλών Τεχνών στην Κοπεγχάγη, που με βοήθησε με κάθε τρόπο. Ιδιαίτερα θέλω να ευχαριστήσω τον J. Watz, στον οποίο οφείλονται οι φωτογραφίες

Ευχαριστώ, επίσης, το Τμήμα χαρτών και εντυπών της Βασιλικής Βιβλιοθήκης της Κοπεγχάγης.

Ida Haugsted

Βιβλιογραφία

- Alte Kirchen und Klöster Griechenlands. Hrsg. Evi Melas. Köln 1972.
- I. Haugsted. The Architect Christian Hansen and the Greek Neo-classicism. Scandinavian Studies in Modern Greek. Apib. 4 1980, σ. 63 κ.ε.
- I. Haugsted. The Architect Christian Hansen. Drawings, letters and articles referring to the excavations on the Acropolis 1835-37. Anelecta Romana. Instituti Danici. X, 1982, σ. 53 κ.ε.
- F. Stauffert. Ephemeriden. Beilage zu Allgemeinen Bauzeitung. Apib. 1 κ.ε. 1844, σ. 1 κ.ε.

Επαγγελματικό - διαγραφικό σημείωμα για το άρθρο της Ida Haugsted «σχέδια του Χάνσεν»

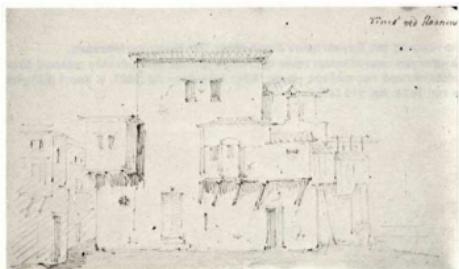
Η συγκεκριμένη που δρύμωσε Ida Haugsted πήρε το δίπλωμα Master of Arts στην εκπαίδευση Μέριτο της Ακαδημίας Αρχιτεκτονικής αρχαιολογίας, από το πανεπιστήμιο της Κοπεγχάγης, το 1968. Κατόπιν έκανε αποδείξεις στη Ρώμη και στη Παρίσιο. Ήγειρε μέρος σε αρχαιολογικές αποστολές στη Δανία, Ελλάδα και τη Συρία,

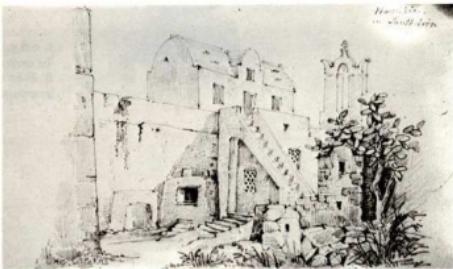
23. Το σπίτι του γιατρού Γενόρχη στα Θερμά, Κύθνος 1836. Τετράδιο σχεδίων 55. Υδατογραφία 13x21 εκ.

24. Σπίτι με ακάλα στα Θερμά, Κύθνος. Τετράδιο σχεδίων 55. Υδατογραφία 13x21 εκ. (AKT).

27. Σπίτι στο λιμάνι της Τήνου. Τετράδιο σχεδίων 59. Μολύβι. 12x12 εκ. (AKT).

28. Η καμότολη «Φοινικιά» στη Θήρα, σχέδιοσμένη στη δεκαετία του 1830. Τετράδιο σχεδίων 54. Μολύβι. 12x12 εκ.

ενώ έγραψε και δημοσίευσε βιβλία για τους Δανούς, περιήγησες στην Ελλάδα και την Ιόνια και για γενέτερη αρχαιολογική θέματα. Στην Ελλάδα έγραψε για πρώτη φορά γνωστά με τη δημοσίευση του άρθρου της «Ο αρχιτέκτονας Χριστόπολης Χάνεν και η Αθήνα» (-Σύγχρονη θέματα, Οκτώβριος 1830). Το άρθρο αυτό γράφτηκε ειδικά για την «Αρχαιολογία» και για πρώτη φορά φέρεται σε νικητή ίδρυμα των ειδικών, δωρ και του αναγνωστικού κοινού μέρους από τα εξαιρετικά σε εκτέλεση και χρωματική επιλογή σχέδια του αρχιτέκτονα Χριστονάού Χάνεν. Η Ι. Haugsted πρόσεξε τα εκδόσεις, το σύνολο των σχεδίων αυτών σε ειδική μελέτη της, ενώ μάλις τυπώθηκε στην Αννάλη μελέτης της για τον αρχιτέκτονα Στίλνικ και της ιδιοτυπίας του από την Αθήνα το 1853. Είναι σαφές ότι έτσι, αυτήν πρόσφεται περισσότερο η εικονογραφία και το άλμα κτηριολογίας για την Ελλάδα του ίδιου χώρα και πηγής, που μάλις απέμειναν δυνατές και οδεύσειντες ακόμα και από ένος ειδικούς.

Βασίλης Κ. Διαροήνης

From the Greek Sketchbooks of the architect Christian Hansen.

The Danish architect Christian Hansen (1803-1883) worked and lived in Athens for 17 years from 1833-1850, during which period he was employed by the Greek court. Christian Hansen was born in Copenhagen, his father Rasmus Hansen (1774-1824) was messenger to a fire-insurance company and came from a

Norway, his mother was Sophie Elisabeth Jensen.

As an architect in Athens he showed great skill and activity. He built the Mint (1835), participated in the restoration of the Acropolis, which included the reerection of the Temple of Nike (1835-37). Besides he built the Catholic church St.Paul in Piraeus (1836), the University of Athens (1839) as well as the Anglican Church (1840) and several private houses etc. In the 1840's he built harbour buildings at Kalamaraki.

In the library of the Academy of Fine Arts in Copenhagen, where the drawings of Christian Hansen were archived after his death, are over 300 drawings, aquarels, sketches etc from his studies in Greece - mostly of the antique monuments and architecture. Besides the Library is in the possession of 10 small sketchbooks filled with drawings from his stay in Greece. Most of these drawings were executed in his first years in Greece in the 1830's and therefore they are of the greatest interest today as a documentation of topography, archaeology, architecture etc of the early Othonian period. In this presentation, some of the sketches are published for the first time.

My intention with this introduction to some of Christian Hansen's several hundred sketches in his sketchbooks in Copenhagen have been to bring into focus the drawings which are not specially concerned with archaeological objects or antique monuments, which were also of great interest to Christian Hansen. The sketches show Hansen's studies of contemporary Greek towns with their拜占庭 and modern architecture. He was deeply influenced by this architecture which is proved by his buildings at Athens, in Trieste and in Copenhagen.

At the same time the sketches offer documentation of topographical and historical interest in the years of King Othos first 10 years on the throne of Greece. Many of the documents both those presented in this article and others depicted in the sketchbooks have now disappeared, but futher studies in the subject may throw more light on which places and which monuments were depicted in the books. The Danish sketchbooks form also an invaluable source together with drawings of other European architects and artists who recorded their impressions of Greece in the 1830's in sketches, paintings and drawings.